Köy Enstitüleri Projesi'nin İlk Tohumu: Çifteler Köy Enstitüsü

Köy enstitüleri, yeni kurulan cumhuriyetin temel ideolojilerini yanstıması açısından olduğu kadar, faaliyette olduğu kısa zaman dilimi içinde bile ülkenin ve özellikle kırsal kesimin eğitim faaliyetlerinde görünür bir iz bırakmış olması açısından da önemli kurumlardır.

Figen KIVILCIM ÇORAKBAŞ - Firuzan Melike SÜMERTAŞ[1]

Siyasi Bağlam

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ideal ulus devleti oluşturma sürecinde ideolojik yapısını "Yeni Cumhuriyet" "Yeni Ekonomi" "Yeni Endüstri" "Yeni Mimari" ve "Yeni Vatandaş"ın inşası üzerine kurmuştur (Bozdoğan 2002, Bölüm 3). Dönemin Avrupa merkezli milliyetçi-ulusalcı akımları paralelinde gelişen bu ideolojik arka planda ülke, savaş sonrası ekonomisinde gelişme ve modernleşme arayışı içindedir. 1929 dünya ekonomik krizinin ardından ise tarım ve endüstri alanında devlet merkezli bir ekonomik yapı kurulması zorunlu hale gelmiştir. Toplumsal kalkınmaya önem ve öncelik veren devlet stratejisi bu ekonomik kurgu ile bir araya gelerek toplumun hem sosyal ve kültürel yapısının hem de ekonomik durumunun birlikte kalkınmasını sağlayacak girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda tüm ekonomik ve endüstriyel projelerin aynı zamanda bir toplum mühendisliği projesi olması öngörülmüştür. Örneğin, 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında açılan ilk dört şeker fabrikası, Uşak, Eskişehir, Alpullu ve Turhal Fabrikaları, sadece şeker üretim merkezleri değil, aynı zamanda, mühendisler ve işçiler için eğitim ve araştırma merkezleri olarak kurgulanan büyük yerleşkeler halinde inşa edilmişlerdir. Aynı zamanda restaurant, tenis kulübü, sinema, spor salonu gibi kültürel ve sportif faaliyet alanları da içeren bu yerleşkeler, tüm çalışanların ve birlikte yaşadıkları ailelerinin kültürel ve sosyal olarak da gelişimlerine olanak sağlayan mekânlar haline gelmişlerdir. Bu kurguya bir başka örnek ise 1937 yılında Atatürk tarafından kurulup devlete bağışlanan Ankara Atatürk Orman Çiftliği'dir. Çiftlik, tarım ve hayvancılık alanında yapılan araştırmalarla ve çiftçilere verilen eğitimlerle Model Çiftlik olmasının yanısıra, kendi ürünlerini işleyerek satan önemli bir kurumdur.

Erken Cumhuriyet dönemi ideolojisinin ürünü bir başka kurumsal örnek ise Köy Enstitüleridir. 1940 yılında resmi olarak kurulan enstitüler, köy ilkokullarında görevlendirilmesi planlanan öğretmenlerin yetiştirildiği okullardır. Enstitülerde, bu genç öğretmen adayları, yeni neslin her alanda gelişebilmesi için gerekli tüm pratik donanımlara sahip olarak mezun edilmişlerdir. Bu gençlerin, gelecekte parçası olacakları köy hayatını geliştirebilmeleri, sadece öğrencilere değil, köyün sakinlerine de örnek olabilmeleri ve onların sorunlarına yardımcı olarak çözüm bulabilmeleri için tarımdan hayvancılığa, inşaata kadar köy hayatında verimliliğin artmasına yönelik her türlü alanda donanım sahibi olmaları sağlanmıştır. Bu nedenle Köy Enstitüleri de yukarıda bahsedilmiş olan erken cumhuriyet döneminin toplumsal kalkınmayı temel alan, "ideal ulus"u oluşturma projesinin önemli elemanlarından biri olarak değerlendirilmiştir (Aytemur 2007, 68-81).

Çağatay Keskinok'un (2000, 43) Atatürk Orman Çiftliği üzerine yazdığı bir yazısında belirttiği gibi, Şeker Fabrikaları ve Atatürk Orman Çiftliği, Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile birlikte Türk köylüsü için bir özgürleştirme projesini oluşturmaktadır. Bu projelerin tümü birden, kamu girişimciliğinin önemli örneklerini oluşturmaktadır.

1. Araş. Gör. Figen Kıvılcım ÇORAKBAŞ,Anadolu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, figenkivilcim@gmail.com;
Öğretim Gör. Firuzan Melike SÜMERTAŞ, Anadolu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, melike.sumertas@gmail.com.

Köy Enstitüleri Projesi

Köy Enstitüleri Projesi dönemin Milli Eğitim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından geliştirilmiştir. Genel Müdürlük makamına 1935 yılında atandığında Tonguç, Cumhuriyetin ilk yıllarında yürütülmüş eğitim sisteminde geliştirme projeleri ile bunların Avrupa'daki örneklerini incelemeye başlamış ve eğitim sisteminin güncel durumu hakkında raporlar hazırlamıştır.

Türkiye'nin hemen hemen tümüne yayılan gezileri sayesinde, Tonguç nüfusun %80'den fazlasının kırsalda yaşadığını gözlemlemiş ve kırsal nüfusun kentli nüfustan farklı ihtiyaçlarını tespit edebilmiştir. Ayrıca, Avrupa'daki örneklerden, köylerdeki eğitim sistemini geliştirebilmek için öncelikli olarak buralardaki ilkokullara gönderilecek olan öğretmenlerin eğitilmesi gerektiğini anlamıştır. Dolayısı ile yapılması gereken ilk hamlenin köy ilkokullarına gönderilmek üzere öğretmenlerin yetiştirilmesi ve bunun için gerekli kurumların yani enstitülerin hayata geçirilmesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu öğretmenlerin, sadece fizik matematik öğretebilmeleri değil, köy hayatı için kritik sayılabilecek modern tarım, sağlık gibi konularda yetkin olmaları da enstitülerdeki eğitimin hedefleri arasında ilk sıraları almıştır.

Tonguç, köylerde öngörülen gelişimi desteklemek amacıyla enstitülerin sistemi üzerine çeşitli kitaplar yazdı. Bunlardan bir tanesi ülke gelişiminde köyün kalkınmasının önemi üzerine idi. Nüfusunun önemli bir kısmı kırsalda yaşayan genç Türkiye Cumhuriyeti için kalkınmanın köyde başlaması gerektiğinin altını çizen Tonguç'a gore (1998, 19), çöküş sürecindeki Osmanlı Devleti, kendi vatandaşının özellikle de köylüsünün refahını unutur hale gelmişti. Ayrıca İttihat ve Terakki Partisi'nin, imparatorluğun son günlerindeki çabaları 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile sonuçsuz kalmıştı. Dolayısı ile köyün gerçek ve kesin kalkınması ancak yeni doğan cumhuriyet döneminde olabilecekti.

Çifteler Köy Enstitüsü Tarihçesi

Köy Enstitüleri Projesi'nin geliştirilme sürecinde, Tonguç'un yürüttüğü araştırma faaliyetleri sonrasında 1936 – 1939 yılları arasında, eğitimin yayılmasını amaçlayan çalışmalara hız verildi ve görevlendirilecek öğretmenleri yetiştirmek için dört adet öğretmen yetiştirme okulu açıldı. Aralarında Çifteler Köy Enstitüsü'nün de bulunduğu bu dört okul, Köy Enstitüleri projesinin ilk basamağını oluşturdu. 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri Projesi yasalaşarak uygulamaya kondu. 1948 yılı sonunda Türkiye genelinde Enstitü sayısı yirmi bire ulaşmıştı (Şekil 1).

Şekil 1 Yirmi bir Köy Enstitüsü'nün yerlerini gösteren harita (TC Kültür Bakanlığı 2000).

Şekil 2 Mahmudiye'de Çiftliğ-i Hümayun'un merkez yapısı olarak inşa edilen ve daha sonra Köy Enstitüsü yapıları arasında yeralan yapı (Yunus Emre Anadolu Lisesi 2009).

Şekil 3 Şekil 2'deki yapının başka bir açıdan görünümü, eski fotoğraf.

Şekil 4 Şekil 2 ve Şekil 3'teki yapının 2012 yılındaki durumu (Fotoğraf: Alper Elitok).

Şekil 5 Şekil 2 ve Şekil 3'teki yapının 2012 yılındaki durumu, yan cephe (Fotoğraf: Alper Elitok).

Çifteler Köy Enstitüsü adı Eskişehir ili sınırları içerisinde kalan ve Mahmudiye ve Hamidiye yerleşimlerinde yeralan iki ayrı eğitim yerleşkesini ifade eder. Bu iki eğitim yerleşkesi Köy Enstitüleri döneminde aynı çatı altında yönetilmekteydi. Öncelikle, 1937'de Çifteler Köy Enstitüsü'nün Eskişehir'e 42 km uzaklıktaki Mahmudiye'de bulunan kısmı, yukarıda belirtildiği gibi 'Öğretmen Okulu' adı ile kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mahmudiye'de ileride Köy Enstitüsü olarak işlev görecek olan yapılardan biri, 1886 yılında, yani II. Abdülhamit devrinde, Mahmudiye'ye taşınmış olan 'Çiftliğ-i Hümayun'un merkez yapısıdır (Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5). Çiftliğ-i Hümayun, 1815 yılında II. Mahmud'un emri ile Çifteler'de tarımsal faaliyetler, at ve koyun yetiştiriciliği yapılması amacıyla kurulmuştu (Köksal 2009, 343). Çiftlik, bir süre yerel yöneticiler tarafından yönetilmiş, bunu takiben 1824 yılında vakfa çevrilmiştir. 1886 yılında ise, Çifteler'de olan çiftlik merkezi Mahmudiye'deki iki katlı merkez binasına taşınmış, yukarıda da belirtildiği gibi bu yapı daha sonra Köy Enstitüsü Binası olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla Mahmudiye'deki bu ilk Köy Enstitüsü yapısının 1886 yılından sonra inşa edildiği düşünülmektedir.

1920'lerde, Kurtuluş Savaşı sırasında zarar görmüş olan bu alanda, savaşı takiben, yakınlarında bulunan Seydi Suyu'nun da etkisi ile savaşın açtığı yaralar sarılmış ve bu alan, bozkırın ortasında yeşil bir alan olma özelliğini sürdürmüştür (Yunus Emre Anadolu Lisesi 2009).

1937 yılında Mahmudiye'deki eski Çiftliğ-i Hümayun yerleşkesi "Mahmudiye Köy Eğitim Yurdu" adını alarak Öğretmen Okulu'na dönüştürüldü. Yukarıda belirtildiği gibi bu okul, Köy Enstitüleri Eğitim Sistemi'nin kurulmasını sağlayan çalışmalara temel oluşturan Türkiye'deki dört öğretmen okulundan biriydi. Köy ilkokullarının 4. ve 5. sınıflarını başarıyla bitiren öğrencilere üç yıllık orta öğrenim sağlayan bir yapısı vardı.

Okulun Hamidiye kolu, Mahmudiye kolununun açılmasından hemen sonra açılmış, böylece köy okullarının 1. ve 2. sınıflarından da öğrenciler kabul edilmeye başlanmıştır (Yunus Emre Anadolu Lisesi 2009; Küçükcan 2009,3).

1939 yılında, okulun adı "Köy Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiştir. Daha sonra, 17 Nisan 1940 tarihli ve 1803 sayılı yasayla okul,"Çifteler Köy Enstitüsü ve Eğitmen Kursu" olarak anılmaya başlanmıştır. Aynı yıl, Çifteler Köy Enstitüsü öğrencileri Antalya-Aksu Köy Enstitüsü'nün inşaatında görev almışlardır. Bu dönemde, Çifteler Köy Enstitüsü, ilkokuldan sonra beş yıl süren bir eğitimle köy ilkokul öğretmenleri yetiştirmiştir. Okulun sunduğu eğitimin içeriği ve kapsamı, Köy Enstitüleri Eğitim Sistemi ilke ve ideallerine uygun olarak geliştirilmiştir.

1952 yılına kadar okul iki yerleşkede (Mahmudiye ve Hamidiye) eğitimini sürdürmüştür. 1952 yılında ise, Köy Enstitüleri'nin tüm Türkiye'de kapatılmasını takiben, okulun Mahmudiye yerleşkesi kapatılmış ve Hamidiye yerleşkesi ise Öğretmen Okulu olarak hizmet vermeye devam etmiştir. 4 Şubat 1954 tarihinde 6234 sayılı karar ile okulun statüsü kent öğretmen okulları ile denkleştirilmiş ve eğitim 6 yıla uzatılmıştır (Yunus Emre Anadolu Lisesi 2009).

27 Ekim 1956'da, okulun adı tekrar değiştirilerek "Yunus Emre İlköğretmen Okulu" yapılmış, okula yerleşke yakınlarında mezarı olduğu iddia edilen düşünür Yunus Emre'nin adı verilmiştir (Yunus Emre Anadolu Lisesi 2009).

1970 ve 1971 yıllarında, eğitim süresi bir kez daha 7 yıla çıkarılmış ve okulda, ilkokul öğretmenleri eğitiminin yanısıra lise eğitimi de verilmeye başlanmıştır.

1975 yılında eski Çifteler Köy Enstitüsü yeni Yunus Emre İlköğretmen Okulu'nun yetiştirdiği son öğretmenler mezun olmuş, İlköğretmen Okulu kısmı kapatılırken, lise kısmı eğitim vermeye devam etmiştir. Böylece 1937'den bu yana farklı eğitim anlayışları kapsamında öğretmen yetiştiren okul, bu işlevini yitirmiştir.

1990-91 eğitim yılında ise, Eğitim Bakanlığı kararı ile,[2] eğitimin süresi dört yıla çıkarılmış, okul bir kez daha öretmen okuluna çevrilerek adı 'Yunus Emre Anadolu Öğretmen Lisesi' olmuştur. Okul, bugün de faaliyetini sürdürmektedir.

Yerleşkenin Mimarları Emin Onat ve Leman Tomsu

Atatürk Mozolesi 'Anıtkabir'in mimarı Emin Onat, üç adet Köy Enstitüsü yerleşkesini projelendirmiştir. Devletin Köy Enstitüleri yerleşke projeleri elde etmek üzere açmış olduğu yarışma için hazırlanan bu projeler, Kepirtepe (Kırklareli) Köy Enstitüsü yerleşkesini ve, Mimar Leman Tomsu ile birlikte, Çifteler Köy Enstitüsü'nün Mahmudiye ve Hamidiye yerleşkelerini kapsar (Mimarlık Müzesi 2008).

Hamidiye ve Mahmudiye yerleşkelerindeki altmış beş yapı Emin Onat ve Leman Tomsu tarafından tasarlanmıştır (Mimarlık Müzesi 2008) (Şekil 6, Şekil 7, Şekil 8, Şekil 9, Şekil 10). Tasarımın temel ilkeleri

2. 22.01.1990 tarihli ve 208.90.2814 sayılı karar.

Şekil 6 Eski fotoğraflarda Çifteler Köy Enstitüsü'nde Emin Onat ve Leman Tomsu'nun tasarladığı yapılar (Mimarlık Müzesi 2008).

Şekil 7, 8, 9, 10
Çifteler Köy Enstitüsü'nün Hamidiye kolundan bir görünüş, 2012 (Fotoğraf: Alper Elitok).

akılcılık ve inşa etmede kolaylık olmuştur. Projeler, büyük ihtimalle 1941-42 yıllarında inşa edilmişlerdir (Mimarlık Müzesi 2008).

Köy Enstitülerinin Etki Alanı

1940'lı yıllarda hızla uygulamaya konan Köy Enstitüleri projesi başka devletler tarafından da takdir ile karşılanmıştır. Falih Rıfkı'nın 27 Eylül 1946 tarihli Ulus Gazetesi'nde çıkan bir yazısına referansla, İsmail Hakkı Tonguç, Amerikalı Senatör Janette Rakin ve Portekizli Gazeteci Manuel Rodriques'in köy enstitüleri projesine verdikleri destekten bahsetmiştir. Hem Senatör Rakin hem

de gazeteci Rodriques, bu projeyi desteklemiş, bu özgün fikir sayesinde Türkiye'de hızla yükselen yeni bir nesil ortaya çıkacağına olan inançlarını beyan etmişlerdir (Tonguç 1998, 677).

Tonguç'un enstitüler hakkında atıfta bulunduğu bir başka dış göz olarak 14 Haziran 1944'te toplanan Beyaz Saray Kırsal Eğitim Konferansı Bildirgesi'nden bahsedilebilir. Bu bildirgeye göre, köyde yaşayan çocukların da kentte yaşayanlar ile aynı eğitim haklarına sahip olmaları gereklidir (Tonguç 1998, 683). Ancak Tonguç'un da belirttiği gibi, o dönemde Türkiye'de kırsalda yaşayan çocukların durumu, Amerika köylerinde yaşayanlardan çok daha kötü durumdadır. Kendilerine özgü bazı durumları ve buna bağlı sorunları mevcuttur. Bu nedenle bu çocukların eğitimi için daha detaylı bir çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Tonguç, kendi yazdığı 12 maddelik bildiride, sadece aynı haklara sahip olmanın yeterli olmayacağını, farklı bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğinin altını çizer. Projenin merkezinde, etkin ve yaparak öğrenme süreçlerinin tarif edilmesi gerektiğini söyler. Köyde yaşam kenttekinden daha zor olduğu için eğitim sistemi de buna uygun şekilde daha farklı, uygulamaya dayalı olmalıdır. Çocuklara hayat boyu karşılaşabilecekleri güçlüklere karşı eğitim verilmeli, bunların farkında olmaları sağlanmalıdır (Tonguç 1998, 684-704).

Köy Enstitülerinin Kapatılması

Köy Enstitüleri, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin eğitim sorununa çözüm olarak İsmail Hakkı Tonguç ve Hasan Ali Yücel tarafından tasarlanmış bir sistemdir. Bu sistem, çok kısa bir süre içinde beklenen sonuçları vermeye başlamış olmasına rağmen, Türkiye'de, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişmekte olan politik ortamdan etkilenerek zayıflatılmıştır. Tek partili düzenden çok partili düzene geçişte, özellikle 1946 sonrasındaki dönemde, Köy Enstitüleri Projesi'ni hayata geçiren Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi güç kaybetmiştir. Bu dönemde, Köy Enstitüleri ile ilgili olumsuz fikirler çoktan dile getirilmeye başlanmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalif olanlar Enstitülerin temel amacının çocukları ve gençleri komünist olarak yetiştirmek olduğunu iddia etmekteydiler (Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu; 1966). Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Köy Enstitüleri'ne karşı yürütülen propagandaya karşı duramadı ve Tonguç'u görevden alarak enstitülerin yapısını değiştirdi[3]. Bu şekilde, enstitülerin eşsiz eğitim sistemi sona erdirilmiş ve enstitüler öğretmen yetiştiren sıradan okullara dönüşmüş oldu. Bazı enstitüler kapatılırken, Çifteler gibi bazıları ise eğitim işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Böylece Erken Cumhuriyet Dönemi idealizminin bir ürünü ve bir sosyal dönüşüm projesi olan Köy Enstitüleri Projesi 1950'lerin başında terkedilmiştir. Bu olay, aynı zamanda, Modern Türkiye'nin politik tarihinde Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sonu olarak da kabul edilen döneme denk gelmektedir. Köy enstitüleri, yeni kurulan cumhuriyetin temel ideolojilerini yanstıması açısından olduğu kadar, faaliyette olduğu kısa zaman dilimi içinde bile ülkenin ve özellikle kırsal kesimin eğitim faaliyetlerinde görünür bir iz bırakmış olması açısından da önemli kurumlardır. Hem bu izin toplumsal bellekteki yerinin korunması hem de Çifteler örneğinde sunulmuş olduğu gibi herbir enstitünün ve ona ait yerleşkenin ortak ve kendine has değerlerinin belgelenmesi, Erken Cumhuriyet Dönemi mimari ve kültürel mirasının geleceğe aktarılması açısından önemli ve gereklidir.

Kaynakça

1.Aytemur, Nuran, 2007, The Populism of the Village Institutes: A Contradictory Expression of Kemalist Populism, Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara.

2.Bozdoğan, Sibel, 2002, Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiyesinde Mimari Kültür, İstanbul: Metis Yayınları.

3.Emin Onat: Kurucu ve Mimar, 2008, Mimarlık Müzesi, Son Erişim: 1 Temmuz 2010. http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/emin-onat-kurucu-ve-mimar_30.html

4.Keskinok, Çağatay, 2000, "Atatürk Orman Çiftliği: Kuruluşu, Sorunları ve Gelişme Seçenekleri için öneriler", Mimarlık, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, yıl: 2000, sayı 292, 43 – 46.

5.Köksal, Osman, 2009, Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 10, 333-363.

6.Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu: İçyüzleri, 1966, Ankara Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını Yay. Fasikül: 10.

7.Köy Enstitüsü Programları, 2004, Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları.

8.Küçükcan, İlyas, 2009, "Çifteler Köy Enstitüsü", Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Bülteni, No:7, 3.

9.Tonguç, İ. Hakkı, 1998, Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy, Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları (1. Baskı: 1939, 2. Baskı 1947).

10.Türkoğlu, Pakize, 1997, Tonguç ve Enstitüleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

11.Yunus Emre Anadolu Öğretmen Lisesi, Wikipedia Türkiye, Son Erişim: 29 Aralık 2009, http://tr.wikipedia.org/wiki/Yunus_Emre_Anadolu_%C3%96%C4%9Fretmen_Lisesi

3. 27 Ocak 1954 tarihli ve 6234 sayılı kanun çerçevesinde, köy enstitülerinin 'ilköğretmen okulları' olarak adlandırılması kabul edilmiş, boşaltılan köy enstitülerindeki öğrenciler ise bambaşka bir eğitim sistemini kabul edecek bu yeni okullara gönderilmiştir.